

antFut
noy

Autocritica: un gen literar „feminin”?

U „preistorie” interbelică

Categoria „femininului” intră în prim-planul discursului critic românesc în perioada interbelică, odată cu marile construcții ideologice ale lui E. Lovinescu. Iată cum e comentată literatura Hortensiei Papadat-Bengescu, prin recursul la o serie de reprezentări, dacă nu stereotipii, de gen:

„Această putere de analiză, ca și atitudinea sinceră până la crismă față de fenomenul sutilesc și, în specie, față de feminitate, scoate literatura scriitoarei din romantismul și subiectivismul obișnuit al literaturii feminine, ce se zbate între explozia lirică și exuberanța senzorială a contesei de Noailles, de pildă, și sentimentalismul vaporos și sensibilă discretă a celor mai multe scriitoare. Răsușul este însoțit de interesul științific al cunoașterii prin disecarea sentimentelor până la aderențele lor ultime. Deși materialul este exclusiv feminin, atitudinea scriitoarei rămâne, așadar, obiectivă, fără sentimentalism, fără duioșie, fără simpatie chiar, pornită din setea cunoașterii pure și realizată cu eliminarea dulcegăriei, prin procedee riguroase științifice, ceea ce îi constituie o nouă diferențiată față de întreaga literatură feminină.”¹

Se înțelege că limbajul criticului oscilează aici între două accepțiuni ale termenului în cauză. „feminin” poate fi, pe de o parte, literatura scrisă de femei (ca Anna de Noailles sau Hortensia), sau, pe de altă parte, o anumită categorie estetică *sui generis* obținută printr-un demers intuitiv, inductiv și abstractizant. Punând cap la cap diferitele texte din *Istoria literaturii române contemporane* și din *Critice* în care este acroșată chestiunea, putem reconstitui opoziția binară dintre două tipuri literare care vertebrală o întreagă viziune: *subiectiv-liric-personal-feminin-interior-sentimental-romantic* vs. *obiectiv-epic-impersonal-masculin-exterior-analitic-realist*. În plus, mentorul sburătorist postulează și o fatală și organică mișcare de translație a primei serii către cea de a doua (enunțată sub forma legii de evoluție a prozei literare de la subiectiv la obiectiv). Există, așadar, în ideologia literară lovinesciană o ierarhie implicită a formulelor românești, în pofida cunoscutei deschideri empirice a criticului către o multitudine de scriituri și tipare narrative. Tipologia lovinesciană, cel mai solid articulată

¹E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, în *Scrieri*, Ediție de Eugen Simion, Editura Minerva, București, vol. V, 1973, p. 241.

în spațiul literar românesc interbelic, consună cu alte dihotomii formulate în aproximativ aceeași perioadă: „creația” vs. „analiza” (G. Ibrăileanu), romanul „balzacian” vs. „proustian” (G. Călinescu), „romanul roman” vs. „psihologic” (Vladimir Streinu).

O taxinomie înrudită circula și în spațiul literar francez ai aceluiași ani. Albert Thibaudet discuta într-un eseu din 1925, *Le liseur de romans*, despre distincția dintre „ordinea masculină și ordinea feminină”, sau „doricul și ionicul”¹ romanului. Primul tip se ocupă de aventură, pune în mișcare o mașinărie epică impresionantă în care angrenează o armată de personaje și se trage din vechile epopei și cântece de gestă, pe care autorul le adună sub titulatura de literatură „rutică”. Celălalt descinde din literatura de curtoazie citită în camerele doamnelor și vorbește mai mult despre întâmplările inimii iar, în epoca modernă, se transformă în proza de analiză a complexelor sentimentale. Lipsește doar, din abordarea autorului *Fiziologiei critice*, denivelarea axiologică dintre cele două categorii, mai clar marcată la Ibrăileanu, Lovinescu, Streinu sau Călinescu.

Dezbateri. în anii 2000

Proza interbelică subiectivă / analitică / ionică / „feminină” cu izvoare autobiografice, care își găsisese un model universal recunoscut în romanul-fluviu proustian, va fi redimensionată în anii 2000, când un nou gen se profilează la orizont tot mai vizibil, pe urmele programului schițat de Serge Doubrovsky în paratextul unui roman din 1977 (*Fils*) și ale cercetărilor teoretice ale lui Philippe Lejeune din jurul „pactului autobiografic” (1975). Dezbaterile din jurul conceptului sunt ardente, dau ocazia unui proces literar de răsunset în 2005², nu încetează nici mai târziu și avansează pe mai multe fronturi tematice: retoric (despre remanența figurii auctoriale în text, ipoteză aflată la antipodul discursurilor structuraliste și poststructuraliste despre „moartea autorului”), juridic (despre legalitatea sau ilegalitatea violării intimității celorlalte persoane-personaje fixate în text), psihanalitic (despre rolul acestui exercițiu scriptural într-o eventuală cură terapeutică). Ponderarea celor trei dimensiuni variază în timp, la început *coté*-ul

¹ Albert Thibaudet, *Reflecții*, Traducere de Georgeta Pădureleanu, Texte alese, prefață și note de Mircea Pădureleanu, Editura Minerva, București, 1973, vol. I, p. 367.

² Vezi *débat*-ul „L'autofiction en procès”, în *Le Magazine Littéraire*, No. 440, Mars 2005.

psihanalitic e considerat definitiv, mai târziu accentul se mută pe aspectele referitoare la jurisprudență. Doubrovsky își concepe romanul din 1977 ca pe un carnet de vise, adjuvant în tratamentul administrat de terapeutul neoireudian Robert U. Akeret și insistă, mai apoi, asupra concomitenței dintre producerea textului și experiența analizei¹; în anii 2005-2007, Augusten W. Burroughs trece printr-un proces de calomnie în urma căruia e obligat să atașeze romanului un *disclaimer* și să renunțe la subtitlul de „memorii”, la solicitarea părții vătămate²; cât despre chestiunile naratologice sau pragmatice, ele au făcut obiectul a numeroase comunicări științifice dedicate genurilor autobiograficului de-a lungul deceniilor '80, '90 și 2000³. Eticheta e aplicată și retrospectiv, autoficțiunea aflându-se în căutare de premergători, pentru legitimare. Pe Gide, Hugues Pradier, directorul editorial *La Pléiade*, îl numește „cel mai modern dintre clasici” și îl consideră anticipator al „noului roman” și al autoficțiunii⁴. Colette e tratată ca pionier al genului, într-o demonstrație care are la bază o teză de doctorat. În schimb, cercetătorii se feresc să îl includă în același spațiu autobiografic pe Marcel Proust, probabil dintr-un recul în fața statutului său de scriitor canonic al modernității și în fața dimensiunii monumentale a romanului *În căutarea timpului pierdut*.

Dincolo de variațiile terminologice și diferențele teoretice, conceptul e la origine un construct francez, despre autoficțiune (nominală sau anominală) / cvasiautoficțiune / autonarațiune / autotabulație / autoeseu scriind, după Serge Doubrovsky și Philippe Lejeune, Gérard Genette, Jacques Lecarme, Philippe Gasparini, Vincent Colonna, Philippe Vilain, Stéphanie Michineau, Isabelle Grell, Arnaud Schmitt, Marie Darrieussecq, Marie Nimier ș.a.m.d. În funcție de unghiul de deschidere pentru care optează cercetătorii, autoficțiunea poate varia de la modelul atotcuprinzător al lui Colonna (în care ar intra chiar și *Divina Comedie*) până la versiunea minimală susținută de Doubrovsky (pentru care pactul nominal rămâne o condiție *sine qua non*). Pe listele de autori francezi, printre cele mai citate nume se numără Christine Angot, Marie

¹ Serge Doubrovsky, *Autobiographie/vérité/psychanalyse*, apud Philippe Gasparini, *Autofiction. Une aventure du langage*, Éditions du Seuil, Paris, 2008, p. 54.

² Alte cazuri de autoficțiuni comărate în fața instanțelor sunt citate în Isabelle Grell, *L'autofiction*, Armand Colin, Paris, 2014, p. 61-62.

³ O cercetare din perspectivă preponderent naratologic-pragmatică, trasând și o istorie a polemicilor din acest punct de vedere, se află în Arnaud Schmitt, *Je réel / je fictif. Au delà d'une confusion postmoderne*, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse, 2010.

⁴ Jean-Claude Perrier, „André Gide”, *Le Magazine Littéraire*, No. 484, Mars 2009, p. 69.

Darriussecq, Chloé Delaume, Annie Ernaux, Hervé Guibert, Camille Laurens, Catherine Millet, Patrick Modiano. Mondializată, autoficțiunea s-a extins în Europa (Spania, Italia, țările germanofone), în Americi (Statele Unite, Caraibe, Brazilia), în Asia (Japonia, China, Oceanul Indian), în Africa (Algeria, Liban, Rwanda, Africa de Sud). O listă mai completă a zonelor geoculturale în care se naturalizează practica literară o întocmește creatoarea platformei autofiction.org Isabelle Grell¹, într-un studiu din 2014 pe cât de succint, pe atât de aplicat. Uneori, se admite și coexistența unor mai vechi tradiții locale, ca în cazul *self-fiction*-ului american și al „romanului eului” japonez (*watakushi shōsetsu*). E de mirare, însă, că spațiul literar românesc nu e pomenit de scriitoarea și cercetătoarea franceză decât o dată, și atunci *en passant*, în situația cu totul specială, prin multiculturalitate și bilingvism, a Hertei Müller. Or, de peste zece ani, de când a început publicarea desantului de scriitori „douămiiști” (de exemplu, în prestigioasa colecție „Ego. Proză” de la Polirom), autoficțiunea a făcut destule valuri în publicistica românească și a avut ecou și în mediile academice, unde și-a găsit promotori și detractori proeminenți. Câțiva dintre autori, câștigători ai unor premii literare sau burse de creație, au fost traduși în limbi de circulație internațională. Receptarea fenomenului a trecut, și ea, de inevitabila superficialitate a cronicilor de întâmpinare, abordările teoretice consistente venind în timp util (*Ultimele zile din viața literaturii* de Alexandru Matei – 2008, *Carte de identități* de Florina Pîrjol – 2015) și disecând cu lăudabilă răceală analitică fie aspecte conceptuale franceze, fie particularități locale românești. Dintre cei care fac autoficțiune, în sens mai larg sau mai îngust, sunt citabili Ioana Baetica, Ioana Bradea, Dragoș Bucurenci, Ionuț Chiva, Vasile Ernu, Filip și Matei Florian, Claudia Golea, Alina Nedelea, Ioana Nicolaie, Cezar Paul-Bădescu, Adrian Schiop, Dan Sociu, Sorin Stoica, Elena Vlădăreanu. Ei, sau măcar o parte dintre ei, sunt plasați în trena unor precursori recunoscuți inclusiv pe plan european, precum Radu Cosașu, Mircea Cărtărescu, Simona Popescu. Mai mult, de curând a început să se vorbească despre romanele interbelice de analiză cu substrat autobiografic ca despre un fel de proto-autoficțiune, iar numele cele mai traficate sunt Mircea Eliade, C. Fântâneru, Anton Holban sau Mihail Sebastian. Departe de a fi o modă întâmplătoare, autoficțiunea românească reprezintă un fenomen caracteristic culturilor est-europene postcomuniste și preconsumeriste, care și-ar găsi

¹ Grell, op. cit., pp. 95-107.

locul pe orice hartă globală ambiționând să surprindă, prin *zoom*-uri telescopice, diversele relieful locale.

„Feminitatea” autoficțiunii

O recurență a abordărilor teoretice este tendința de a atribui fenomenului autoficțiunii o identitate de gen. Cum asociația de idei apare atât în spațiul francez cât și în cel românesc¹, se cuvine să discernem între mai multe niveluri semantice ale „femininului”, așa cum apar ele în discursurile despre autoficțiune, în mod explicit sau implicit.

1. *Sensul literal*, preluat din studiile de gen, e prezent mai ales în critica franceză, stimulat și de împrejurarea mult discutată ca un volum considerabil de autoficțiuni se datorează unor autoare. Literatură scrisă într-o proporție considerabilă de femei, autoficțiunea ar oferi reprezentări credibile ale eroticii, gravidității, lăuziei, maternității, avortului, cancerului de sân și ale altor momente de accent care contribuie la construirea unei / unor identități feminine. Acestei accepțiuni denotative i se poate reproșa că desconsideră sau diminuează aportul autoficțiunii scrise de bărbați, minoritară în spațiul francez, dar ilustrată abundant în alte spații (printre care și cel românesc).

2. În *sens cultural (metonimic)*, „femininul” reprezintă toate vocile „subalterne” și contestatate care se opun structurilor dominante „masculine”. Desemnează, deci, paradigma „slabă” a gândirii postmoderne și postcoloniale, aflată în ultimele decenii în emergență în toate compartimentele vieții social-culturale occidentale și nu numai. Exemplele de texte care exprimă nesupunerea în fața unor forme de opresiune simbolică sau politică abundă în cartea Isabellei Grell și în alte lucrări asemănătoare. Iată o listă incompletă de asemenea teme tabu, asumate identitar în autoficțiuni: homosexualitatea și sindromul imuno-deficitar (francezul Hervé Guibert), homosexualitatea într-o cultură unde e incriminată penal (marocanul A. Taïa), politica anti-apartheid (sud-africanul J. M. Coetzee), feminitatea, africanitatea, negritudinea (algeriana Assia Djebar, djibutiana Letta Anis, senegalezul Cheikh Hamidou), trauma genocidară și postgenocidară (rwandezii

¹ idem, subcap. „L'autofiction, une écriture féminine”, pp. 31-32; Florina Pîrjol, *Carte de identități*, Editura Polirom, Iași, 2015, cap. „Autoficțiunea: antigen, ambigen? În loc de concluzie”, pp. 245-250.

Réverien Rurangwa și Scholastique Mukasonga), trauma postatomică după Hiroshima și Nagasaki (japonezul Yoko Ōta), antifranchismul (spaniolul Javier Marias), antiberlusconismul (italianul W. Siti), condiția etnicului minoritar sub comunism și a imigrantului în Occident (germana Herta Müller și helveto-maghiaro-româna Aglaia Veteranyi) etc. Tendința contemporană ar fi aceea de recuperare a marginilor (identități exploatare, sexualități „eretice” etc.) în plină lume postmodernă, postcolonială, de resemnificarea a unor domenii culturale împinse până acum către periferii, eventual în zonele „rău famate” ale subculturilor.

3. În *sens literar (metaforic)*, autoficțiunea a fost etichetată ca practică „feminină”, i.e. care transpune părțile „moi” ale ființei, vulnerabilitățile, crizele și faliile personale, privite prin lentila uneori înfricoșător deformatoare a introspecției. Ceea ce presupune o anumită scriitură subiectivă și impudică, în același timp intim-interiorizată și rece-clinică, autobiografică și (psih-)analitică. Opoziția interbelică „feminin” / „masculin”, ca imersiune în / detașare de sine, pe care am recunoscut-o la Thibaudet, Lovinescu, Ibrăileanu, Călinescu sau Streinu, nu e departe; și nici corolarul valorizant, care apare adeseori în culturile clădite pe principiul autonomiei esteticului, al distincției dintre artiștii învinși de / învingători peste slăbiciunile lor omenești-prea-omenești. Unei scriitoare ca Annie Ernaux nu-i scapă potențialul axiologic al polarității „feminin” / „masculin” implicite în definițiile mai mult sau mai puțin poetice date autoficțiunii, având ca efect împingerea subtilă a genului către marginile unui canon fundamental „tare”, „bărbătesc”:

„Niciodată nu am auzit cuvântul ‘autoficțiune’ apropo de Philip Roth, Philippe Sollers, Jean Rouaud, Emmanuel Carrère, Frédéric-Yves Jeannet etc. [...] E ca și cum s-ar sugera subtil că autoficțiunea e esențialmente un gen feminin, cu o latură sentimentală – *trash*, narcisică, mod indirect și inconștient de a atribui femeilor un anumit teritoriu și anumite limite în literatură”¹

Construcția conceptuală a autoficțiunii nu e străină de aceste ambiguități, derivate din vechile tehnici camuflajate în structurile mentale / lingvistice de adâncime, pe care, în loc să le disimuleze, le exhibă. De unde și multipla încărcătură subversivă a genului: care da glas identităților reduse la tăcere sau marginalizate în diferitele regimuri politice, mai

¹ apud Grell, op. cit., p. 21.

mult sau mai puțin autoritariste sau liberale; care contestă legitimitatea oricărui canon artistic, subminându-i principiul generativ al autonomismului estetic. Autoficțiunea trebuie înțeleasă, azi, ca unul dintre fenomenele caracteristice de contrabalansare a tensiunilor centripete existente înăuntrul oricărui sistem politic, cultural sau literar.

Bibliografie:

Gasparini, Philippe, *Autofiction. Une aventure du langage*, Editions du Seuil, Paris, 2008

Le Magazine Littéraire, No. 484, Mars 2009

Le Magazine Littéraire, No. 440, Mars 2005

Lovinescu, E., *Istoria literaturii române contemporane*, în *Scrieri*, Ediție de Eugen Simion, Editura Minerva, București, vol. V, 1973

Pîrjol, Florina, *Carte de identități*, Editura Polirom, Iași, 2015.

Schmitt, Arnaud, *Je réel / je fictif. Au delà d'une confusion postmoderne*, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse, 2010

Iribaudet, Albert, *Reflecții*, Traducere de Georgeta Pădureleanu, Texte alese, prefață și note de Mircea Pădureleanu, Editura Minerva, București, 1973

Ștefan Fincă

